

Dreyfus Davası: Gerçek ve Adalet Savaşçısı Zola

Gül Tekay BAYSAN*

Özet

Casuslukla suçlanan Yüzbaşı Dreyfus yaşam boyu hapis cezasını çekmek üzere 1895'te Şeytan Adası'na gönderilmiştir. Mahkumun Fransa'da yaygınlaşan Yahudi düşmanlığının kurbanı olduğunu anlayan Emile Zola, davanın yeniden görülmesi için savaşır. *La Verite en Marche* (Gerçek Yürüyor) adlı kitapta topladığı yazılarıyla insanlık ve yurttaşlık görevini yerine getiren Zola aynı zamanda değerli bir yazınsal yapıt bırakmıştır. Bu makale, Zola'nın yapıtını tarihsel gerçeklere koşut olarak incelerken, yazarın gerçek ve adalet kavramlarını bir yazınsal yapıtın kişileri olarak ele alışındaki ustalığı vurguluyor.

Anahtar sözcükler: Dreyfus, Zola, gerçek, adalet, bağnazlık, insan hakları.

Abstract

Captain Dreyfus was accused of espionage and sentenced to imprisonment for life. He was deported to Devil's Island in 1895. When Zola was convinced of the innocence of the deportee he launched a campaign to defend him. Indeed, the trial of the Jewish officer reflects the rise of xenophobia in France. Zola's articles collected in a book entitled *La Verite en Marche, (Truth is on the March)* consider Dreyfus as a victim of racism. The present study analyses Zola's work concerning Dreyfus Affair in parallel with the historical facts and emphasizes the skill of the novelist who treats truth and justice as if they were heroes of a literary work.

Key words: Dreyfus, Zola, truth, justice, fanaticism, human rights.

* Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Fransız Dili Eğitimi Anabilim Dalı.

I. Giriş

Emile Zola'yı ölümünün 100. yıldönümünde, yalnız büyük bir yazın adamı olarak değil, bağnazlığa ve haksızlığa karşı savaştan öncü bir aydın olarak da anmayı istedik. O, hiç tanımadığı bir mahkumun, Alfred Dreyfus'un yeniden yargılanması için savaştan, yalnız masum olduğuna inandığı bir insanın değil, ülkesinin de geleceğini ve onuru kurtarmayı amaçlıyordu. Yirminci yüzyılın eşliğinde Fransa'yı ikiye bölen Dreyfus davası, Zola'nın *La Verite en marche (Gerçek Yürüyor)* adlı belgesel yapıtının temelini oluşturur.

1894 güzünde Paris'teki Alman Askeri Ataşesi'nin çöp kutusunda Fransız ordusuna ait bilgiler içeren bir not bulunur. Yüzbaşı Dreyfus'un casus olduğu dedikodusu Genel Kurmay'dan basına sızdırılır. İrkçi gazete *La Libre Parole* Yahudi subay Dreyfus'un casuslukla suçlandığını duyurur. Ancak yazının Dreyfus'a ait olduğunun kanıtlanması kolay değildir. Görevlendirilen bilirkişi, nottaki yazının kuşkulununkine hiç benzemediğini söyleyince, istenen yanıtı verecek yeni uzmanlar bulunur. Önyargıyla hazırlatılan raporlara dayanılarak, Dreyfus'a karşı vatana ihanet suçlamasıyla dava açılır. Bu raporların suçlunun cezasını çekmesine yetmeyeceğini düşünen İstihbarat Müdürü Albay Sandherr, Dreyfus'un suç dosyasını kabartmak için düzmece belgeler hazırlatır. Binbaşı Henry sanığın yazısını taklit eder; Binbaşı du Patty de Clam da bunları açıklayıcı bilgilerle donatır. Savaş Bakanlığı bu dosyayı gizli damgasıyla askeri mahkemeye ulaştırır. Savcı, iddianameyi bazı varsayımlara dayandırır: "Dikkat çekecek kadar güçlü bir belleğe sahip olması", "fazla kültürlü olması", çok iyi Almanca bilmesi gibi özellikleri nedeniyle Dreyfus casusluk yapabilecek bir kişidir. Sanığın gittiği savlanan yerlerden getirilecek "olası tanıklar kuşkulu" kimselerdir'. Dava sırasında tanıklıklar ciddiyetten yoksun, hatta gülünç bir biçimde yapılır. Sanığın suçlu olduğunu adını vermediği "şerefli bir adamın" uyarılarından anlayan Henry, bu konuda ant içerken bir eliyle de İsa'nın resmini gösterir². Kapalı oturumlarla sürdürülen hızlı bir yargılama sonunda, Dreyfus vatana ihanet suçundan mahkum olur. Yaşam boyu cezasını çekmek üzere Şeytan Adası'na yollanacaktır. Ancak daha önce bir muhafız, halkın önünde, hainin üniformasındaki apoletleri, düğmeleri söker; kılıcını kırar. Halk, bu aşağılama törenini "Yahudiler'e ölüm", "haine ölüm", "kahrolsun Yuda"³ sloganları atarak izler⁴. Dreyfus Şubat 1898'de Şeytan Adası'na gönderilmek üzere gemiye binerken de taşkınlıklar sürer.

Ailesi, basının kışkırttığı bu düşmanca ortamda Dreyfus'un suçsuzluğunu kanıtlamaya çalışmaktadır. Militan basından geri kalmamak için büyük gazeteler de kendilerini bu havaya kaptırırlar. Yüzbaşı'nın kardeşi Mathieu, *Le Voltaire'de* yazan Bernard Lazare'la görüşerek karşı kamuoyu oluşturmaya çabalar. Bu arada bir gazete Dreyfus'un suçunu kanıtlamak için mahkemeye sunulan gizli dosyadan bahseder. Halkı mahkuma karşı kışkırtmak için de olsa bu dosyadan söz edilmesi, Dreyfus ailesine yarar sağlar. Eşi

Meclis'e bir dilekçe verir. Lazare'in yazdığı bir broşür de etkin gazetecilere ve parlamenterlere gönderilir⁵.

Bir subay hiçbir kanıt olmadan, ismarlama bilirkişi raporları, varsayımlara dayanan bir iddianame, gülünç tanıklıklar ve sahte belgelerle vatana ihanet gibi ağır bir suçtan hüküm giymiştir. Zola'nın bu konudaki tutumunu ve yapıtını incelemeden önce, bu kini oluşturan önyargının nedenlerim ele alalım.

II. Dreyfus Davasının Ardındaki Nedenler

Bir Yahudinin Alman casusu olduğu duyurulduktan sonra, hükümet için de, ordu için de dönüş olanaksızdır. Bir kez ok yaydan çıkmıştır. Sanık aklanırsa, onu suçlayan Fransız Genel Kurmayı'nın saygınlığı zedelenecik. Savaş Bakanı'nın siyasal geleceği tehlikeye girecektir. Bu davaya bu kadar çok önem verilmesinin ardında, etkinliği git-tikçe artan ırkçı-dinci bağnazlık hareketi vardır. Bu hareketi güçlendiren tarihsel koşullar Cumhuriyetin ilanından Dreyfus davasına dek yavaş yavaş oluşmuştur. 1870'te Prusya ordularına teslim olan Fransa'da, amacı Almanlar'dan öç almak olan "intikamcı"⁶ bir milliyetçilik anlayışı halkın yurtseverlik duygularını sömürmektedir. Başlangıçta tutucular tarafından yönetilen Üçüncü Cumhuriyet'in ilk evresi için "kılık değiştirmiş bir monarşi" saptaması da yapılmaktadır. Cumhuriyetçiler yıllar sonra ruhban sınıfı karşıtlığı sayesinde birleşebilirler. 1880-1886 yılları arasında Jules Ferry'nin önderliğinde yapılan eğitim devrimi laik cumhuriyeti güçlendirmeyi hedeflemiştir.⁸ Ancak ordu henüz kiliseye bağlıdır. Dreyfus olayı sırasındaki Savaş Bakanı ve Genel Kurmay Başkanı koyu katolik ve kralcı subaylardır. Protestanlıktan dönme Albay Sandherr, Yahudi düşmanıdır. Olaya karışanların hemen hemen hepsi "cizvit yetiştirmesi" ve "cumhuriyet düşmanı" subaylardır⁹.

Bu tarihsel süreç içinde arka arkaya siyasi ve mali skandallar ortaya çıkar. Dinci-kralcı sermayenin kurduğu Union Generale adlı bankanın 1882 yılında batması skandallar zincirinin ilk halkasıdır; iflasın ardında Yahudi komplosu olduğu söylentisi yayılır.¹⁰ Bunu "General intikam" diye anılan Boulanger'nin cumhuriyeti tehlikeye düşürecek bir biçimde kitleleri peşinden sürüklemesi izler. Cumhurbaşkanı Grevy'nin damadının adının karıştığı bir başka skandal, halkın parlamenter düzene olan güvenini iyice sarsar. Bu arada Ülke anarşist eylemlerle çalkalanır; Grevy'nin yerine geçen Sadi Carnot bir suikast sonucu yaşamını yitirir. Seçimlerde Parlamento'ya 50 sosyalistin girmesi, laiklikten yana görünen ılımlı politikacıların ruhban sınıfıyla uzlaşmalarına neden olur. İrkçı-dinci bağnazlık olarak ortaya çıkan cumhuriyet düşmanlığını yaratan olaylar zincirinin son halkasını, Panama skandalı oluşturur.

Panama Kanah'nın yapımı 1879 yılında Ferdinand de Lesseps'e verilir. De Lesseps, daha önce Süveyş Kanalı'nı açarken gösterdiği başarıdan ötürü saygın bir ada sahiptir;

bu sayede şirketine ortak ettiği halktan büyük paralar toplar. Ancak, hem teknik olarak yanlış bir işe girişmesi, hem de çalışanlarını kasıp kavuran salgın hastalıklar yüzünden planladığı işin yarısını bile bitiremez¹¹. Şirketin zararını karşılamak için "mucize" gibi bir yasa çıkarılır. Ancak işler daha da kötüye gider ve bir buçuk milyar Frank adeta "bu-har olur". Küçük hissedarlar 1889'da dolandırıcılık suçlamasıyla dava açarlar; 1892'de hükümet bazı parlamenterlerin rüşvet aldığı kabul eder. Skandala adları karışanlardan ikisi Yahudi kökenlidir. Adalet çok yavaş işler; itirafta bulunan bir eski Bakan dışında hiçbir politikacı cezalandırılmaz. Halkın rejime olan güveni iyice sarsılır.¹² Panama skandalı henüz çözüme kavuşmadan patlak veren Dreyfus davası, böyle sorunlu bir ortamın ürünüdür.

III. Zola'nın Savaşımı ve İlk Yazıları

Toplumunu inceleyen, bunun için tarihsel belgelerden sürekli yararlanan bir romancı olarak Zola, güçlenen yobazlığın getireceği tehlikenin bilincindedir. *Rougon-Macquart* lar'daki birçok romanında bu konuyu işler¹³. 1894 yılında yayımlamaya başladığı üçlü roman dizisi *Lourdes*, *Roma* ve *Paris'te* ise hem dinci hem de ırkçı bağnazlığı ele alır. Mayıs 1896'da *Le Figaro*'ya yazdığı bir makalede de ırkçılıktan duyduğu dehşeti anlatır; bu "canavarlığın" ülkeyi yüzlerce yıl geriye, dinsel baskılar dönemine götüreceğini yazar¹⁴.

Dreyfus'un mahkum edilişinden bir yıl kadar sonra, Sandherr'den boşalan Genel Kurmay İstihbarat Birimi'nin başına Yarbay Picquart geçmiştir. Picquart, Alman Askeri Ataşesi'nin çöp kutusunda bulunan yeni bir belgeden yola çıkarak Binbaşı Esterhazy'nin casus olabileceğinden kuşkulandır. Yaptırdığı soruşturma sonunda, Esterhazy'nin Alman Elçiliği'ne gidip geldiğini, bir metresi olduğunu, borç içinde yüzdüğünü öğrenir. Kuşkulunun el yazısını Dreyfus'u mahkum eden belgedekiyle karşılaştırır; gizli dosyadaki evrakın sahte olduğunu anlayınca da üstlerini uyarır. Kimse dediklerine kulak asmaz. Hatta General Gonse, ondan, bildiklerini kimseye anlatmamasını ister. Bir Yahudinin mahkum olması onu ilgilendirmemelidir. İstihbarat Müdürü bu adamın masum olduğunu söyler ve "bu sırrı mezara kadar taşımayacağını" bildirir¹⁵. Bunun üzerine Picquart uzaklara sürülür, tehlikeli görevlere atanır ve sürekli tehdit edilir. Sonunda bildiklerini Senato Başkan Yardımcısı Scheurer-Kestner'e iletir. Esterhazy adını bir başka kanaldan öğrenen Mathieu Dreyfus da Scheurer-Kestner'e başvurunca. Senatör konuyu gündeme getirir.

İrkçı-dinci bağnazlık sorununa duyarlı olmakla birlikte, Zola başlangıçta Dreyfus davasıyla yakından ilgilenmez. Olay gündeme geldiğinde İtalya'dadır; sonra da uzun süre Medan'daki kır evinde kalır. Paris'e dönüp gerçekleri öğrenince etkin bir kampanya başlatmayı gerekli bulur.

O sırada gerici gazeteler bir karalama kampanyası başlatıp Scheurer-Kestner'i "Alman uşağı" olmakla suçlarlar¹⁶. Zola, bu konudaki ilk yazısını, şoven basının hedef aldığı bu politikacıya ayırır. 25 Kasım 1897'de *Le Figaro*'da çıkan "Gerçek Yürüyor, Onu Hiçbir Şey Durduramaz"¹⁷ hem gerçeğe, hem de onu yiğitçe savunan senatöre bir övgü niteliğindedir. Zola, "adalet ve gerçek" yolunda savaştığı için hakarete uğrayan dürüst politikacıyı över. Ona göre "bundan daha kahramanca bir savaş olamaz", (s. 29).

Bu güçlü fikir yazısı süssüz ama inandırıcı diliyle yazımsal bir yapıt güzelliğindedir. Burada gerçek kişileştirilmiş, adeta bir roman kahramanı olmuştur. "O zavallı gerçek çıplaktı, titriyordu. Herkes onu yuhalıyordu. Onu boğmakta herkesin çıkarı vardı sanki". Yazar, yapıtının diğer kişisi Scheurer-Kestner'i de "onu zafere ulaştıracak anı ve olanakları bekleyen" yiğit bir destan kahramanı olarak işler, (s.30-31).

Bu kahramanın karşısında, "kampanyaların en çirkini ile çileden çıkarılan bir kamuoyu", satışlarını artırmak için "kışkırtıcı davranan" bir basın, "bu çılgınlığı körükleyen" "budalaca" bir bağnazlık vardır. Kahraman yalnızdır; dürüst insanlar korkudan seslerini çıkaramamaktadırlar, (s. 32).

Zola, yapıtının baş kişisi olan gerçeğin bu savaştan yenğiyle çıkacağı duyurur:

"Gerçek yürüyor, onu hiçbir şey durduramayacak", (s. 33).

Dreyfus'un tekrar yargılanmasını isteyenler bir Yahudi örgütü kurmakla suçlanırlar.

Bunun üzerine Zola, 1 Aralık 1897'de "Lonca"yı yayımlar. Bu yazısında, Dreyfusçuları bir çete gibi göstererek halkı kışkırtan basına yöneltir oklarını. Zola'ya göre, Dreyfus'un suçlanma nedeni eylemi değil ırkıdır. Artık o, "soyut bir kavramı", "satılmışlık kavramını" simgelemektedir.

"Lonca" sıradan bir fikir yazısı değildir; büyük bir yazarın kaleminden çıktığı bellidir. Zola, Voltaire'i andırır bir ironiyle, Dreyfus'un vatanını satmış olmasının, atası Yuda'nın İsa'ya ihanet etmiş olması kadar kesin olduğunu söyler. Bu dinsel dogmayı tartışmaya kalkanlar, bununla yetinmeyip, hainin yerine bir Hıristiyanı mahkum etmek için bir örgüt oluşturmuşlardır. "Haine şeref kazandırmak" ve "Fransa'yı boğmak" için "hayasızca" kurulan bir lonca vardır. Ne tuhaftır ki, bu örgütten para almakla suçlananlar hep namuslu bilinen kişilerdir, (s .36).

Yazının ikinci evresinde ironinin yerini ciddi, zaman zaman da acıklı bir dil alır. Zola, olayın kendisi için ırk değil, adalet sorunu olduğunu açıklar. Yahudileri sevip sevmemesinin önemi yoktur; onlardan birini haksızlığa uğradığında savunmasının tek nedeni "insan" olmasıdır. Ancak mahkumun yakınları elbette sevgiyle hareket edeceklerdir; onu savunmak için her yola başvurmak ailesinin hakkı ve görevidir. Bir kardeşe görevini yaptığı için saldıran, onu bir çıkar birliği kurmakla suçlayan gazeteler "Fransız basınının yüz karasıdır". (s.37).

Son bölümse açık bir meydan okuma biçimindedir. Zola, karşı tarafın zorla oluşturduğu bu loncanın üyesi olmaktan gurur duymaktadır. "Böyle bir loncada elbette ben de varım" diyerek, dürüst Fransızları, amacı gerçeğin ve adaletin egemenliğini sağlamak ve Fransa'yı "iğrenç basının sürüklediği bunalımdan kurtarmak" olan bu loncaya katılmaya çağırır, (s. 40-41).

Bu arada iyice köşeye sıkışan Henry ve du Patty de Clam, artık casus olduğu bilinen Esterhazy'yle görüşmeye karar verirler. Vatanlarını suçsuz bir insanın cezalandırılmasını sağlayacak kadar seven bu insanlar, gerçek vatan hainiyle işbirliğine girecek kadar bağınazdılar. Esterhazy'ye onu koruyacaklarını söylerler; ancak ondan da Alınan Ataşe'yle ilişkisinin kesmesini ve Cumhurbaşkanı Faure'a bir mektup yazmasını isterler. Esterhazy, bu mektupta, Picquart'ın Dreyfus'u kurtarıp yerine kendi adını vermek için bir Yahudi örgütü tarafından tutulduğunu savlar¹⁸.

Bu savlar Meclis'te de benimsenmiş, ezici bir çoğunluğun aldığı kararla "kamu vicdanını bulandırmak için yürütülen iğrenç kampanya" kınanmış, "orduya saygı" sunulmuştur. Bunlar olurken sosyalist lider Millerand Yahudilerin art arda komplolarla nasıl zenginleştiklerini anlatmıştır¹⁹. Olay ortaya çıktığında Dreyfus'u şiddetle suçlayan ünlü solcu politikacılar Clemenceau ve Jaures ise artık Dreyfusçu taraftadılar. Clemenceau'nun çıkardığı *L'Aurore*, bağınaz yargının kurbanlarını korkusuzca ve inatla savunan Voltaire'in mektuplarını yayımlamaya başlar.

Zola'nın *Le Figaro'daki* son yazısı 5 Aralık 1897'de çıkar: "Tutanak". Yazar "kepazelik" olarak nitelendirdiği olayların bir özetini yaptıktan sonra, yalan ve iftirayı yapan şoven basını şiddetle kınar. Zola bu yazıda "zehirli ırmak yanlarından aktığı halde kıllarını bile kıpırdatmayan" tarafsız gazeteleri de hedef alır. (s. 44). Oysa tehlike ciddidir. Ülkeyi ortaçağ karanlığına, soykırıma sürükleyebilecek ırkçılık, özgürlüğe aşık Fransa'ya yakışmamaktadır. Bu bağınazlık "sisli bir beynin, dengesiz bir inananın" ürünüdür. (s. 45). Bu "sisli beyin" kampanyayı başlatan Drumont'dan başkası değildir²¹. Bu yazıda da diğerlerinde olduğu gibi, öfkeli bir söylem göze çarpar. Haksızlığa baş kaldıran dürüst bir adamın sesini duyarız. Yazar, bu ateşli satırların ardından tarihsel bir saptama yapar. Irkçılık, bu "tehlikeli azgınlık", Panama Skandalı yüzünden güçlenmiş, onun ürünü olan Dreyfus olayı toplumsal bir çılgınlığa dönüşmüş, "yurtseverlik alçakça sömürülmüştür". Bu sömürüye ortak olan basın kadar, oy kaygısıyla ona göz yuman politikacılar da suçludur. Haksızlığa karşı çıkması umulan ılımlılardan, radikallerden ve sosyalistlerden hiçbiri "vicdanının sesini" duyurmamıştır. (s. 47).

"Tutanak" umutla biter. Zola "gerçek ve adalet" için bir kez daha savaşmamayı dilemektedir (s. 48). Esterhazy yakında yargılanacaktır. Ancak hükümetin ve kışkırtıcı basının gözünde o, Dreyfus'u kurtarmak için düzenler kuran Picquart'ın kurbanıdır.

Yazdıklarını yayımlayacak gazete bulamayan Zola, savaşımını broşürlerle sürdürür.

14 Aralık 1897'de piyasaya çıkan "Gençliğe Mektup", Sorbon Üniversitesi'nin bulunduğu Quartier Latin'de Dreyfus karşıtı gösteriler yapan gençliğe bir uyarı niteliğindedir. Yirminci yüzyıla yaklaşırken, İnsan Hakları Bildirgesinin ilanından yüz yıl sonra gençliğin karşı devrimci gösteriler yapması Zola'yı hem şaşırtmakta hem de kızdırmaktadır. Eskiden baskılara isyan etmek, tutucu hocaları ve dalkavuk yazarları kınamak, ezilenleri savunmak için harekete geçen Fransız gençliğinin şimdi kışkırtmalara kapılıp dürüst insanları yuhalamak için sokaklara dökülmesi yazarı derinden yaralamıştır. "Geleceğin kurucusu" gençliğin "din savaşlarına, bağnazlıkların en öğrencine" döndürülmesine isyan eder. (s. 56-57). Henüz çıkar kaygılarıyla kirlenmediklerinden adalet duygusuyla hareket etmeleri beklenen gençlerin, hak savaşını yaşlılara bırakmış olmalarını ayıplamaktadır. Mektubun sonu, gericilerce kışkırtılan gençliğe bir ders niteliğindedir. "Nereye gidiyorsunuz gençler", "biz insanlığa, gerçeğe ve adalete gidiyoruz" diyerek bitirir yazısını, (s. 59).

6 Ocak 1898'de ise "Fransa'ya Mektup" adlı broşür yayımlanır, Zola'nın sitemi bu kez tüm ulusadır. Devrimci Fransız halkı, yalanlarla kışkırtılıp çılgın, yobaz bir kitle haline almıştır. Fransa'nın bu duruma düşürülmesi yazara büyük acı verir. Gerçek bu yazının da baş kişisidir. Halkı uyarır: "Gerçeğin yolu kesilir de, uzun ya da kısa süre içinde yer altına atılması başarılırsa o güç birikir, şiddetle patlayacak hale gelir." Basın kamuoyunu yanıltmakta, kendini temize çıkarmak için soruşturmacıları yönlendiren Esterhazy'yi daha yargılanmadan aklamaktadır. Saygın gazetelerin, tirajlarını artırmak için sövgüye başvurarak "ulularım" sürdüren küçük gazetelere eşlik etmeleri, ulusal duyguları sömürmeleri, kızdırmaktadır yazarı, (s.65). Üstelik, Fransa'nın onuruna leke süren bu eylem, ülkeyi savunması gereken ordunun saygınlığını korumak adına yapılmakta, adaleti savunanlar orduya dil uzatmakla suçlanmaktadır. Meclis dikta heveslilerinin elindedir. Zola, Yahudi düşmanlığı olarak ortaya çıkan ırkçı hareketin, ortaçağ karanlığını geri getirmesinden korkmaktadır. Bu yazısında bu kez tüm Fransa'ya meydan okur. Bir yandan kutsal değerler söyleminin etkisindeki Fransız halkını suçlar, bir yandan da gericiliğin hortlamasının ardında egemenlerin çıkar birliği olduğuna değinir. "Fransa, kısacası senin kamuoyunu oluşturan etkenler şunlar: kılıca duyduğun gerek, seni yüzyıllarca geriye götüren papaz gericiliği, seni yönetenlerin, seni yiyenlerin ve sofrayı bırakmak istemeyenlerin doymak bilmeyen hırsları", (s. 69). Oysa cumhuriyet tehlikededir. Yazar yine de Fransa'dan umudunu kesmediğini söyler. Son sözler yine iki kahramana, adalete ve gerçeğe ayrılmıştır.

Casusluk savıyla askeri mahkemede yargılanan Esterhazy, herkesin gözünde Dreyfus loncasından Picquart'ın kurbanıdır. Duruşmalarda Picquart kötü muamele görür; çeteyle ilgili adlardan söz etmeye kalkışınca susturulur. Sokaklarda halk "Yasasın Ordu", "Yahudilere ölüm" sloganları atar²². Esterhazy oybirliğiyle aklanır. Gericici basın bunu

alkışlarken, "dört parmaklı Margot" lakaplı eski bir fahişe olan metresi için de övgüler düzer²³.

IV. Dreyfus Davası İçin Bir Dönüm Noktası: "Suçluyorum"

Casusun aklanması yetmezmiş gibi onun suç kanıtlarını bulan Picquart'ın cezalandırılması, Zola'yı bu konudaki en ünlü makalesini yazmaya iter: "Cumhurbaşkanı Felix Faure'a Açık Mektup". Clemenceau'nun gazetesi *L'Aurore*, bu yazıyı 13 Ocak 1898'de yayımladığında Dreyfus tarihinde yeni bir sayfa açılır. Clemenceau'nun önerisiyle, yazının son bölümünde sık sık yinelenen cümle "Suçluyorum- J'Accuse" başlık olarak kullanılır.

Gerçek suçlunun temize çıkarılması Fransa için utanç kaynağıdır. Zola, onuru henüz lekelenmemiş bir devlet adamının yönetiminde işlenen bu suça ortak olmak istemediğini söyler, (s. 74). Böylece Cumhurbaşkanı'na, tarafsızlık kisvesiyle bu utanca göz yumarsa, tarih önünde suçlu sayılacağını anımsatır.

Zola, "ordunun şerefi", "vatan sevgisi" gibi sürekli sömürülen kavramlara da korkusuzca yaklaşır. Suçlunun yerine masum bir insanın cezalandırılmasına isyan edenler vatan haini, ordu düşmanı diye karalanmakta, gerçek gizlenerek ordunun şerefi güya korunmaktadır. "...Fransız yurdunu savunacak olan orduyu, tüm ulustan oluşan orduyu, elbette seviyoruz... Biz onun şerefini ve saygınlığını istediğimiz için adalet istiyoruz. Burada söz konusu olan kılıçtır, belki de yarın başımıza efendi kesilecek olan kılıç! Bu kılıcın kabzasını bağnazca öpmek mi? Asla!" (s. 85). Zola'nın sözünü ettiği "tüm ulustan oluşan ordu", cumhuriyet ordusudur. Buna karşıt olarak kullandığı kılıç sözcüğü, kutsal ittifakın bir tarafını, soylulardan oluşan orduyu simgelemektedir. Yazar böylece Fransız ordusunun cumhuriyet düşmanlarının yönetiminde olduğunu da belirtmektedir²⁴. Bu yazı, "suçluyorum" tümcesinin sürekli yinelenmesiyle son bulur. Adlarını tek tek sayarak sahte belgeler düzenleyen subayları, düzmece raporlar yazan uzmanları, buna göz yuman devlet adamlarını, basın yoluyla kamuoyunu yanıltan kurumları suçlar. Son olarak, masum Dreyfus'u mahkum edip, casus olduğu bilinen Esterhazy'yi tepeden gelme buyruklarla aklayan askeri mahkemeleri hedef alır.

Bu yapıt, yalnız cesaretiyle değil, şiirselliğiyle de etkiler okuyanları. Ünlü ozan Peguy, yinelenen cümlelerin kuruluşundaki ustalığı, Victor Hugo'nun yapıtlarındakiyle kıyaslar. Hugo'nun yergilerinde bile, "bu kıtalar halinde art arda dizilmiş *suçluyorumlar*daki" güzelliğe rastlamamıştır. Leon Blum, yazıyı okudukça "güveninin ve cesaretinin arttığını" duyumsar. Sosyalist milletvekili Jaures daha önce duraksadığı için özür diler. Bir başka solcu lider Allemane, Zola'yı işçiler adına kutlar²⁵. Guesde "Zola'nın mektubunu yüzyılın en büyük devrimci eylemi" olarak niteler²⁶. Bir yazınsal yapıtta sözcüklerin ve biçimin önemini hep vurgulamış olan büyük ozan Mallarme, çoğu kez olduğu

gibi, yine Zola'nın arkasındadır. Bu "dahinin berrak sezgisine" ve eylemindeki "yüceliğe" duyduğu hayranlığı dile getirirken, cesareti karşısında saygıyla eğilir²⁷.

Mektup Fransa'da bir aydın hareketi doğurur. Bu yazı, cesareti, kararlılığı ve güzelliğiyle, Dreyfusçular için bir umut dönemi başlatır. İmza kampanyaları, aydın bildirileri peşpeşe gelir. Davanın yeniden görülmesini isteyen aydınlar *L'Aurore'da* iki bildiri yayımlarlar. Aralarında Anatole France, Marcel Proust, Brunot, Octave Mirbeau, Paul Alexis gibi yazarların yanısıra ünlü sanatçılar, hukukçular, üniversite hocaları vardır. *Le Temps* ve *Le Siecle* de kampanyaya katılırlar. Aydınlar Şubat ayında *Emile Zola'ya Hitap* adını verdikleri bir yazıda onunla "adalet ve gerçek" adına dayanışma içinde olduklarını bildirirler²⁸.

Zola'ya destek olanlar yalnız Fransızlar değildir. Dünyanın dört bir yanından dayanışma mektupları gelir. Bunları yazarlar arasında çok az sayıda Yahudi vardır²⁹. Bu da Zola'nın yürüttüğü "adalet ve gerçek" savaşının inanç ve kökenden bağımsız bir uğraş olduğunun bir göstergesidir. Aydın insanlar, bağnazlığın, yalnız hedef aldığı kitle için değil, tüm insanlık için büyük bir tehlike olduğunu anlamışlardır.

Öte yandan, kimi solcular ve ılımlılar dahil, Fransızların çoğu Zola'yla aynı fikirde değildir. 1893 yılından beri onursal üyesi olduğu Öğrenci Birliği "orduyu tüm şüphelerin üstünde tutuyoruz", "vicdanımız büyük yazarın saldırılarından derin bir yara almıştır" diyerek Zola'yı kınar. Bazı solcu politikacılar, bir "burjuva" olan Zola'nın peşinden gitmeyi reddederken, bir sol gazete, proleterleri "burjuva iç savaşının iki kampına da katılmamaları" için uyarır³⁰.

Ama asıl büyük tepki milliyetçilerden, özellikle de basından gelir. Bir gazeteci, "Zola kendinden başka tek bir şeye tapar: paraya" dedikten sonra onun bu işe kendi reklamını yapmak için giriştiğini savlar³¹. Ünlü ozan François Coppee, Zola'nın "yürüttüğü bu kampanyanın" "arkadaşlarını şaşırttığını ve üzdüğünü" söyler. Drumont Zola'nın makalesinin başlığı "Suçluyorum"u kullanarak Cumhurbaşkanı'na açık mektup yazar. Yine Zola'ya öykünen bir başkası "Kanıtıyorum" başlığıyla bu adalet savaşının ardında "yabancı parmağı" olduğunu savlar; Dreyfusçuların, "Fransız öfkesinin patlayacağı kaçınılmaz günde sınır ötesine" sığınacaklarını yazar³². Zola'nın babasının Fransız olmayışı milliyetçi basın için iyi bir malzemedir. *Le Jour* "İtalyan Zola" başlığı atar³³. Maurice Barres Zola'yla arasında bir "sınır" yani "Alpler" olduğunu söyler. Ona göre Fransız soyundan gelmeyen bu adam "köksüz bir Venedikli'nin fikirleriyle" düşünmektedir. Bu çirkin yazılardan yalnız biri çok üzer Zola'yı. Bir yandan ağlar, bir yandan da "devam edeceğini" der. *Le Petit Journal*, Zola'nın *Rougon-Macquartlar'da* savunduğu soyaçekim tezinden yola çıkarak *Baba-Oğul Zolalar* adlı bir yazı yayımlar. Baba Zola'nın 1832'de Yabancılar Lejyonu'nda görevliken zimmetine para geçirdiği savlanmıştır. Yazının esinleyicisi Henry hem eski askeri belgeleri karıştırmış, hem de bunları

sahte belgelerle süslemiştir. Bu yazıya göre, hırsız babanın oğlunun bir ahlaksız savunması kalıtım yasalarına uygundur³⁵. Arka arkaya yaptığımız bu alıntılar, bağnazlığın yaratıcılıktan yoksunluğu da getirdiğini, Zola'ya karşı çıkmak isteyenlerin, bunun için bile ona öykünmek zorunda kaldıklarını gösteriyor.

Zola, "Suçluyorum"u yazarken suç işlediğinin farkındadır; Basın Yasası'nın hangi maddelerini ihlal ettiğini bildirerek kendini ihbar etmiş, *kolaysa beni ağır cezada yargılayın* diyerek meydan okumuştur. Bakanlar Kurulu, Zola hakkında suç duyurusunda bulunur. Basının sürekli kışkırttığı gericiiler, Zola'nın yargılanma süreci boyunca "Kahrolsun Zola", "Yahudilere ölüm", "Hainlere ölüm" sloganlarıyla gösteriler düzenler, Musevilerin dükkanlarını taşlarlar. Zola ve arkadaşları, göstericilerin saldırılarından kaçmak için, sık sık yollarını değiştirirler. Gerici şiddet önce taşraya, sonra da sömürgelere sıçrar; birçok kentte ırkçı gösteriler yapılır; Dreyfusçu aydınlara ve Yahudilere saldırılır. Cezayir'de çıkan olaylarda yüzden çok dükkan yağmalanır, esnaftan ölenler olur³⁶.

Zola'nın yargılanması 17 Şubat 1898'de başlar. Savunmasında, orduya hakaret etmediğini, ordunun onurunu asıl zedeleyenlerin "onu savunmak bahanesiyle" hareket eden "bir takım haydutlar" olduğunu söyler (s. 93-94). Şerefi ve yapıtları adına Dreyfus'un suçsuzluğu üzerine ant içer. Savunmasını "bir gün ... Fransa bana teşekkür edecektir" sözleriyle bitirir, (s. 100). Duruşmalar boyunca dostları Alexis, Charpentier, Prost, Mallarme, Monet, Pissarro, Barbusse, Clemenceau onu yalnız bırakmazlar. Bir yıl hapis cezasına mahkum edilir. Sürekli tehditler alan Zola'ya bir yandan da tüm Avrupa'dan dayanışma mektupları gelir; evi çiçeklerle, armağanlarla dolar. Aynı yıl Temmuz ayında yapılan temyiz duruşmaları sırasında da sokak gösterileri ve tehditler sürer. Zola yine de doğru bildiği yolda yürümekte kararlıdır. *L'Aurore'da*, olayları engellemediği, küçük politik hesaplar peşinde olduğu için Başbakan Brisson'u suçlayan bir açık mektup yayımlar. Fransa, güdümlü davalarla ve sokak gösterileriyle uygar dünyaya rezil olmaktadır. Bunun suçlusu da yükselmek uğruna hukuku çiğneyen politikacılarıdır. "Aranızdan birinin kendini çılgınlık rüzgarına kaptırdığını yükselmenin yolunu tuttuğunu sanacak kadar budalaca bir düşünceye saplandığımı gördükçe kendi kendime -İşte Cumhurbaşkanı olamayacak bir kişi daha diyorum" sözleriyle bitirir yazısını (s. 112).

Zola'nın cezası kesinleşince, dostlarının oldu bittisiyle, hiç hazırlıksız İngiltere'ye kaçarlar. Ülkesini ve sevdiklerini aniden bırakıp dilini hiç bilmediği İngiltere'de bir yıl geçirecek, zaman zaman başkaları acı çekerken saklanıyor olmaktan rahatsızlık duyacaktır. Neyse ki orada da onu seven ve koruyan dostları vardır. Bu sürgün Zola'yı mali açıdan da yıpratır. Hem kitap satışları düşmüş, hem de giderleri artmıştır.

Zola İngiltere'deyken davayla ilgili yeni gelişmeler olur. Esterhazy, kendisiyle çete

arasında mektuplar taşıyan kuzeni tarafından ihbar edilir. Casus tutuklanınca çetenin diğer üyeleri korkuya kapılırlar. Sahtekarlığı ortaya çıkan Henry 30 Ağustos 1898'de tutuklanır; ertesi gün hücrelerinde boğazını keserek intihar eder. Peşpeşe gelen itiraflar gerici basını yıldırmaz. Charles Maurras kralcılarının yayın organı *La Gazette de France*'ta, "şehit" Henry için, "intikam", "zafer", "kanlı gömlek" türünden sözcüklerden oluşan bir ağıt yazar. Henry sahte belgeler düzenlemiştir ama, bunları yurdunu sevdiği için, suçlu cezasını bulsun diye yapmıştır³⁷.

Emile Loubet'nin Cumhurbaşkanı seçilmesi Dreyfusçuları umutlandırır da gerici-ler pes etmezler. 1899 yılında art arda sokak gösterileri düzenlenir; bir darbe girişimi olur; bir kez de soylular Cumhurbaşkanı'na saldırırlar. Ancak cumhuriyetçiler de seslerini daha yüksek çıkarmaya, şiddeti kınayan gösteriler düzenlemeye başlamışlardır. Anatole France, Jean Jaures, R.W.Rousseau gibi saygın kişilerin sürdürdükleri kampanyaya sayesinde, Dreyfus'un yeniden yargılanmasına karar verilir. Bu olumlu gelişmeler sonucu ülkesine dönen Zola, 5 Haziran 1899'da *L'Aurore*'da çıkan yazısında kaçış nedenlerini anlatır; kışkırtmaların son bulmasını beklemiştir. Savcıya, istediği an kendisini bulup cezasını tebliğ edebileceğini bildirir.

V. Yeni Gelişmeler, Son Yazılar

Dreyfus Fransa'ya getirilir. Coppee, Barres gibi yazarlar ırkçı söylemlerini sürdürürler. Bir darbe girişimi bastırılır; Dreyfus'un avukatı saldırıya uğrayıp yaralanır. 9 Eylül 1899'da Rennes'de yapılan duruşmada, umulanın aksine Dreyfus tekrar suçlu bulunur ve 10 yıl hapse mahkum edilir. Adalet bekleyenlerin umutları sönmüştür. Zola, *Beşinci Perde*'yi yazar. "Dehşet içindedir", bu tersine gelişmeden Fransa'nın geleceği adına ürkemektedir (s.126). Avukat susturulmuş, savunmanın tanıkları dinlenmemiş, tarihe garip bir iddianame bırakılmış, Fransa dünyaya rezil olmuştur. "Gerçek" tokatlanmış, "adalet" katledilmiştir. (s. 131) .

Artan toplumsal huzursuzluk karşısında çaresiz kalan Cumhurbaşkanı, Dreyfus'u affeder. Zavallının sıkıntılarının son bulması, ailesine kavuşması onun için de sevenleri için de bir tesellidir. Yine de Zola, bu affi masum bir insanın yeniden mahkum edilmesi olarak görür. Daha da kötüsü, bunu genel af izleyecektir; politikacılar, toplumu bölen düşmanlığın son bulması, ülkenin huzura kavuşması için bu yasanın çıkması gerektiğine inanırlar. Zola, Senato'ya ve Cumhurbaşkanı'na yazdığı mektuplarda, genel affin toplumun ahlak anlayışını sarsacağını, gençliğe kötü örnek olacağını söyler. Af demek, masumlarla suçluların bir tutulması demektir. Sevip saydığı, Dreyfus için birlikte çabaladığı politikacılar da, toplumsal barış adına bu affa evet demektedirler. Oysa Zola'ya göre Dreyfus davası unutulması değil, anımsanması gereken bir olaydır. O sayede gericilerin maskeleri düşmüş, cumhuriyetçiler ülkelerine sahip çıkmışlardır. "Bugün Fransa

gericilerin tuzağından kurtulmuş bulunuyorsa, bunu Dreyfus Davasına borçludur" Zola'ya göre. (s. 177). Cumhurbaşkanı'nı tarih önünde "zavallı Felix Faure'un" düştüğü duruma düşmemeye, adını tarihe "adalet ve gerçekten yana" bir devlet adamı olarak yazdırmaya çağırır, (s.182). Kendisine gelince, bu konuda söyleyeceği söz kalmamıştır; bir yurttaş olarak görevini yapmış olmanın erinciyle kitaplarına dönecektir artık. Yine de "gerçeğin ve adaletin" gelişini umutla bekleyecektir, (s. 183).

Beklenen af gelir. Suçlular da masumlar da artık özgürdüler. Zola, kitaplarına döner. Son romanı *Gerçek*, Dreyfus davasından esinlenir. Bu oylumlu yapıtın bu açıdan incelenmesi ayrı bir çalışma konusu olacaktır.

Zola 29 Eylül 1902'de, yatak odasındaki şömineden sızan dumandan zehirlenerek ölür. Resmi kayıtlara kaza olarak geçse de bu ölümün ardında gerici bir örgüt olduğundan kuşkulandır³⁸. Tabutunun ardından 50 000 kişi yürür: maden işçileri, öğrenciler, yazarlar, milletvekilleri. Resmi cenaze töreni yapılamaz çünkü 1888'de legion d'honneur şövalyesi yapılan Zola'nın bu unvanı Dreyfus davası yüzünden askıya alınmıştır. Buna karşın, Zola'nın dört yıl önce hakaret etmekle suçlandığı ordu, onu uğurlamak için bir bölük asker görevlendirir³⁹. Anatole France, kabri başında yaptığı konuşmada, adalet uğruna verdiği savaşta bunca acı çeken Zola'ya acımak değil, ona gıpta etmek gerektiğini vurgular. O, "ahmaklık, cehalet ve kötülük"ten oluşan müthiş bir "ahlaksızlık kumkumasına" karşı direnerek yücelmiş, "insanlık vicdanının bir anı" olmuştur⁴⁰.

Jaures'in Meclis'e verdiği bir önerge sonucu Dreyfus yeniden yargılanır; 1906'da aklanarak orduya geri döner. Bu arada Clemenceau Başbakan, Picquart Savaş Bakanı olmuştur. Birkaç yıl önce Zola'yı vatan hainliğiyle suçlayan Meclis, kemiklerinin ulusal kahramanların yattığı Pantheon'a taşınmasına karar verir. Ancak gericiler, 1908'de düzenlenen bu törene gölge düşürmek isterler. 5000 eylemci yolları keser; tören sırasında Binbaşı Dreyfus'a ateş eden bir militan onu hafif yaralar⁴¹. Gerçeğin ve adaletin tutkusuna karşın, gericilik büyük bir tehlike olmayı sürdürmektedir.

VI.Sonuç

Dreyfus davasıyla ilgili tarihsel verilerin ve Zola'nın bu konuda yazdıklarının incelenmesi, bize eylemle söylemin bazen çelişebileceğini gösteriyor. Bunlar, ulusal duyguların nasıl sömürüldüğünü, ahlak ve yurtseverlik gibi değerlerin onlara sahip olmayanlarca da kullanılabilirdiğini anlatırken, evrensel adalet duygusuyla hareket edenlerin yüreklerindeki insanlık sevgisinin yurt sevgisiyle çelişmeyeceğini de öğretiyor. Ayrıca, basının bu sömürüye alet olduğunda ne büyük bir tehlike haline geldiğini, halkı kışkırtıp böldüğünü görüyor, doğal görevleri olan doğru bilgi aktarımını sağlayan gazetelerinse adaletin gerçekleşmesinde önemli payları olduğunu anlıyoruz. Gericiliği kışkırtan çıkarıcılığa ve onu besleyen cehalete karşı gelmede, aydınlara büyük görev düştüğünü

anımsıyoruz. Milli Eğitim Bakanı Doumergue, Zola Pantheon'a gömülürken yaptığı konuşmada, büyük romancının "fildişi kulesinden" inip halkı karşısına alma yürekliliğini göstererek kendisinden umulanı yaptığını, bu görevi yerine getirmesine şaşırırların onu ve yaptıklarını hiç anlamadıklarını belirtmiştir⁴².

Zola, Dreyfus'la ilgili yazılarında toplumsal bir yarayı deşmiş, davaya biçim verenin bağnazlık olduğunu sürekli vurgulamış, bunun ardındaki tarihsel nedenleri açıklayarak değerli bir belge bırakmıştır. Yurttaş ve yazar Zola'nın, Dreyfus davasının tarih ve yazın alanında unutulmaz bir yer almasında büyük payı vardır. On sekizinci yüzyıldan miras kalan güçlü fikir yazını geleneğini yirminci yüzyılın başına taşımış, Voltaire'in, Condorcet'nin torunu, insan hakları savaşçısı Zola, bir aydınlanma filozofu gibi kitlelere öncülük etmiştir. Şimdi onların yattığı yerde, hayranı olduğu bir başka büyük yazarın, Victor Hugo'nun yanında sonsuz uykusunu uyumaktadır⁴³.

Ulusal kahraman haline gelen Zola, sağlığında vatan hainliğiyle, satılmışlıkla suçlanmış, kışkırtıcı basın Dreyfus davasını kendi reklamı için kullandığını yazmıştır. Kaptanları hep çok satan, kazandığı parayı hiç düşünmeden hem kendi lüksü, hem de gerek sinme duyan dostları için harcayan Zola'nın gelirleri düşmüş, giderleri artmıştır. Örnek olarak daha önce bir yıl içinde 100 000 satan *Roma'nın*, Zola'nın Dreyfus olayına karışmasından ölümüne dek geçen dört yıl boyunca sadece 6 000 sattığını söyleyebiliriz⁴⁴. Bu arada iftira ettiği savıyla aleyhinde dava açan bilirkişilere büyük tazminatlar ödemeye mahkum edilmiş, eşyalarına haciz gelmiştir. Babası İtalyan olduğu için milliyetçilerin hakaret ettikleri, Yahudi loncasından para alıyor savlarıyla karaladıkları Zola, bu davayla ilgili olarak yabancı gazetelere yazı yazmamış. İngilizler'den gelen öneriyi, bunun bir ulusal sorun olduğu düşüncesiyle geri çevirmiştir.⁴⁵ Eşi, ölümünden sonra pek çok değerli eşyasını, bu arada empresyonist arkadaşlarının yaptığı tabloları satmak zorunda kalmıştır .

Zola, yurttaşlık ve insanlık görevini yerine getirirken, asıl mesleği olan yazarlıktan da, yazınsal başarısını pekiştiren olgucu yaklaşımdan da uzak kalmamıştır. O güne dek uydurma deliller ve kof kahramanlık söylemleriyle yönlendirilmiş olan kamuoyunu yazılarıyla aydınlatmış; sağlam verilere dayandırdığı savlarını, yalın ve kesin bir dille duyurmuştur. Bunu yaparken elbette yazınsal yeteneğinden ve güçlü kaleminden yararlanmış; "adalet" ve "gerçek" kavramlarını bir yazınsal yapının baş kişileriymiş gibi işlemiş; zaman zaman öfkeli bir dil kullanmıştır. Ancak usta yazarın bu ateşli biçemi hiçbir zaman bayağılığa kaçmamış, Zola, yararlımın da güzel olabileceğini bir kez daha göstermiştir. Dönemin büyük ozanları bile, Zola'nın cesaretinin yanında, yapıtının güzelliğini de övmüşler, yazınsal değeri önünde saygıyla eğilmişlerdir.

- 1 A. Pages. *J'Accuse. 13 janvier 1898*. Perrin, 1998, s.45.
- 2 F.Brown. Zola; *A Life*. Papermac, 1997. s.717.
- 3 Dinsel söylemde Yuda, İsa'ya ihanet eden havaridir. Bağnazlar, onun soyundan geldiği için Yahudi ırkını lanetlerler.
- 4 F Brown. s. 71 S.
- 5 a.g.y., s.721.
- 6 revanchisme
- 7 A.Malet & J.Isaac, *Histoire contemporaine depuis le milieu du XIXe siècle*, Hachette. 1930, s. 346.
- 8 J.Lucas-Dubreton, *Histoire de France IV. de Napoleon a nos jours*. Flammarion. 1934. s.96-97.
- 9 A.Zevaes, *Histoire de la ille Republique*. Ed. de la Nouvelle Revue Critique. 1946, s.214.
- 10 F.Brown.s.583.
- 11 W. LaFeber, *The Panama Canal, The crisis in historical perspective*. Oxtford Univ.Press, 1989. s.11
- 12 bk. Brown. s. 719,Dubreton s.101- 102.
- 13 1882'de yayımlanan Apartman'da (Pot-Bouille) kentsoyluların aşağıladığı hizmetçilerin kendi sınıflarından birini Yahudi olduğu için dışladıklarını gösterir. E Zola, *Apartman III*, Cumhuriyet. 2000.
- 14 **F. Brown**, s. 726.
- 15 A.Zevaes, s. 217.
- 16 F. Brown, s. 725.
- 17 Zola'nın Dreyfus davasıyla ilgili tüm yazıları için 1901'de yayımlanan *Dreyfus Olayı, adalet için bir savaşın öyküsü* adlı kitaba referans verilecektir. E. Zola, Çev. M. Tuncer, Yalçın Yayınları, 1998.
- 18 F.Brown,s.730.
- 19 F.Brown,s.732.
- 20 A. Pages, s. 188.
- 21 M. Bernard.Zola.Seuil, 1988. s. 121.
- 22 **F.Brown**. s. 734.
- 23 A. Pages s.210.
- 24 Fransızca *l'alliance du sabre et du goupillon* deyimini, soylularla ruhban sınıfı arasındaki kutsal ittifakı simgeler. Sözcüğü sözcüğüne çevirirsek, *sabre*,kılıç, *goupillon* ise ayinlerde kutsal su serpmeye yarayan kaptır.
- 25 A. Pages, s. 59.s. 218.
- 26 A.Zevaes. s. 220.
- 27 F.Brown,s.743.
- 28 A.Pages.s. 197-198.
- 29 F.Brown, s. 736, A. Pages. s. 224, 226, 228.
- 30 A.Pages.s. 113.219.
- 31 F. Brown, s. 712.
- 32 A.Pages.s. 120.208-209.
- 33 Emile Zola'nın babası İtalyan göçmeni bir mühendistir. Fransa'ya yerleştikten sonra Zola'nın annesiyle evlenmiş, Aix-en-Provence'ta yaptırmaya başladığı baraj ve kanal ölümünden sonra tamamlanmış, kanala Zola adı verilmiştir.
- 34 A. Pages s. 240. F. Brown. s. 738.
- 35 F. Brown. 747.

36 a.g.y..s.742.

37 A. Pages .s. 240. F, Brown. s. 760.

37 1953'te *Liberation*'da çıkan bir yazı bu kuşkuyu güçlendirir. Bir okur, 1927'de ölüm döşegindeki bir arkadaşını,kendisine,komşu evin çatısını onanırken. arkadaşlarıyla birlikte. Zola'nın evinin bacasını tıkadıklarını itiraf ettiğini savlamaktadır. Üstelik Zola, yaşamının son dört yılında sürekli ölüm tehditleri almıştır. Bk. F. Brown. s. 792-793.

39 Bu bölüğe kumanda eden yüzbaşı onu bu yüzden tokatlayan bir subayla yaptığı düello sonucu yaralanır, a.g.y. s. 794.

40 M.Bernard, s. 131, F.Brown, s. 794-796.

41 F. Brown, s. 799-800.

42 a.g.y. s. 799.

43 Zola, ozanlığa hevesli bir gençken, sürgündeki Hugo'ya hayranlığını dile getirdiği bir mektup yazar. a.g.y. s.79-80.

44 a.g.y. s. 754,

45 M.Bernard, s. 126.

